

<https://doi.org/10.30546/670832.2026.013.1036>

SÜNİ İNTELLEKT DƏSTƏKLİ DATA ANALİTİKA SİSTEMLƏRİNDƏ MODEL ETİBARLILIĞI PROBLEMLƏRİ

¹Əmiraslanov B.Q., ²İbrahimova N.E., Rəsulov R.Z., Bayramova İ.S.,
Kamalova G.S., İbrahimova P.Ə.

¹baxruz.amiraslanov@sdu.edu.az, ²narmin.ibrahimova@sdu.edu.az

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə. Bu məqalədə süni intellekt texnologiyalarının data analitika sistemlərinə integrasiyası fonunda model etibarlılığı problemi araşdırılmışdır. Tədqiqat çərçivəsində süni intellekt əsaslı analitik modellərin qərar qəbuletmə proseslərinə təsiri, onların etibarlılığını zəiflədən metodoloji risklər və bu risklərin analitik nəticələrə yaratdığı təsirlər təhlil edilmişdir. Data keyfiyyəti, modelin ümumiləşdirmə qabiliyyəti və süni şəkildə yüksək performans göstərən modellərin yaratdığı risklər araşdırılmışdır.

Məqalədə analitik qiymətləndirmə aparılan zaman model etibarlılığı problemi araşdırılan zaman süni intellekt dəstəkli data analitika sistemlərinin real mühitdə tətbiqində qarşıya çıxan problemlər həlli üçün metodologiya işlənmişdir.

Açar sözlər: süni intellekt, data analitikası, model, performans, model etibarlılığı, informasiya sistemləri.

Giriş. Rəqəmsal transformasiya proseslərinin sürətlənməsi müasir təşkilatların qərar qəbuletmə mexanizmlərini köklü şəkildə dəyişmişdir. Rəqəmsal inkişaf istiqaməti ölkənin iqtisadiyyatına sistemli və koordinasiya yanaşmanı gücləndirmişdir.

Rəqəmsal transformasiyanın məqsədi texnologiyanın tətbiqi ilə yanaşı, idarəetmə modelinə daha çevik və data əsaslı formaya keçidi təmin etməkdir. Böyük həcmli və mürəkkəb məlumat axınlarının formalaşması data analitika sistemlərinin strateji əhəmiyyətini artırmış, belə sistemlər əsasında qurulan proqnozlaşdırıcı modellər müxtəlif sahələrdə əsas qərar dəstək alətlərinə çevrilmişdir. Lakin məlumatların həcmnin və müxtəlifliyinin artması analitik proseslərin mürəkkəbləşməsinə və klassik analitika metodlarının məhdudiyyətlərinin və çatışmazlıqlarının daha aydın şəkildə üzə çıxmasına səbəb olmuşdur.

Bu kontekstdə süni intellekt texnologiyalarının data analitika sistemlərinə integrasiyası analitik imkanların genişləndirilməsi baxımından mühüm mərhələ hesab olunur. Maşın öyrənməsi və dərin öyrənmə əsaslı modellər böyük həcmli məlumatlardan mürəkkəb nümunələrin avtomatik şəkildə çıxarılmasına imkan verir və analitik prosesləri daha çevik hala gətirir. Bununla belə, süni intellekt əsaslı modellərin artan mürəkkəbliyi model etibarlılığı ilə bağlı yeni problemlərin meydana çıxmasına zəmin yaradır.

Model etibarlılığı anlayışı analitik modelin real mühitdə sabit, davamlı və proqnozlaşdırıla bilən nəticələr vermə qabiliyyətini ifadə edir. Süni intellekt dəstəkli data analitika sistemlərində bu etibarlılıq çox zaman yalnız modelin performans göstəriciləri ilə qiymətləndirilir. Lakin yüksək dəqiqlik və ya aşağı xəta göstəriciləri modelin real tətbiq

mühitində etibarlı işləyəcəyinə zəmanət vermir. Bu səbəbdən model etibarlılığı probleminin daha dərinəndən araşdırılması müasir analitik sistemlər üçün aktual elmi və praktik məsələ kimi çıxış edir.

Süni intellekt və data analitikanın integrasiyası. Data analitika sistemləri əhəmiyyətli olaraq statistik metodlar və qayda əsaslı modellər üzərində qurulmuşdur. Bu yanaşmalar müəyyən strukturlaşdırılmış məlumatlar üçün effektiv nəticələr versə də, qeyri-xətti və mürəkkəb əlaqələrin mövcud olduğu müasir məlumat mühitlərində məhdudiyyətlərlə üzləşir. Süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi bu məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir.

Süni intellekt əsaslı modellər məlumatlardan öyrənmə qabiliyyəti sayəsində əvvəlcədən müəyyən edilməmiş əlaqələri aşkarlaya bilir. Bu xüsusiyyət data analitika sistemlərini daha adaptiv və proqnozlaşdırıcı edir. Bununla yanaşı, bu integrasiya analitik proseslərin şəffaflığını azalda və modelin necə qərar verdiyini izah etməyi çətinləşdirə bilər. Nəticədə, analitik nəticələrə etimad məsələsi ön plana çıxır.

Süni intellekt və data analitikanın birgə tətbiqi analitik prosesləri sürətləndirsə də, modelin etibarlılığı məsələsini daha mürəkkəb hala gətirir. Modelin öyrənmə mərhələsində istifadə olunan məlumatların keyfiyyəti, atributların seçimi və analitik prosesin strukturlaşdırılması bu etibarlılığın formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Model etibarlılığı anlayışının mahiyyəti. Model etibarlılığı yalnız modelin texniki cəhətdən düzgün işləməsini deyil, eyni zamanda onun real mühitdə davamlı və stabil nəticələr vermə qabiliyyətini əhatə edir. Etibarlı model müxtəlif şəraitlərdə oxşar davranış nümayiş etdirməli və məlumat mühitindəki dəyişikliklərə qarşı həssas olmamalıdır. Süni intellekt əsaslı modellərdə bu xüsusiyyətlərin təmin edilməsi daha çətin proses hesab olunur.

Modelin etibarlılığı bir sıra amillərdən asılıdır. Bunlara məlumatların keyfiyyəti, modelin öyrənmə mexanizmi, ümumiləşdirmə qabiliyyəti və analitik prosesin metodoloji düzgünlüyü daxildir. Xüsusilə data analitika sistemlərində süni şəkildə yüksək performans göstərən modellər ilkin mərhələdə etibarlı təsir bağışlasa da, real tətbiq mühitində ciddi risklər yarada bilər.

Bu baxımdan model etibarlılığı problemi yalnız texniki məsələ kimi deyil, analitik metodologiyanın və qərar qəbul etmə proseslərinin keyfiyyət göstəricisi kimi də qiymətləndirilməlidir.

Model etibarlılığını zəiflədən əsas metodoloji risklər. Süni intellekt dəstəklə data analitika sistemlərində model etibarlılığının zəifləməsinə səbəb olan əsas amillər çox vaxt analitik prosesin metodoloji mərhələlərində formalaşır. Bu risklər adətən modelin öyrənmə mexanizmi ilə deyil, istifadə olunan məlumatların xüsusiyyətləri və analitik yanaşmanın düzgün qurulmaması ilə əlaqədardır. Məhz bu səbəbdən yüksək texniki potensiala malik modellər belə real mühitdə etibarsız nəticələr verə bilər.

Ən geniş yayılmış metodoloji risklərdən biri data leakage (məlumat sızması) problemidir. Analitik proses zamanı modelin real istifadə mühitində mövcud olmayan informasiyaya dolayı və ya birbaşa çıxış əldə etməsi modelin süni şəkildə yüksək performans

göstərməsinə səbəb olur. Bu cür modellər ilkin qiymətləndirmə mərhələsində etibarlı təsir bağışlasa da, real tətbiq mühitində qeyri-dəqiq və davamlı olmayan nəticələr verir. Data leakage problemi xüsusilə süni intellekt əsaslı modellərdə daha təhlükəlidir, çünki bu modellər mürəkkəb əlaqələri avtomatik şəkildə öyrənir və leakage hallarını aşkar etmək çətinləşir.

Digər mühüm risk overfitting(həddindən artıq uyğunlaşma) fenomenidir. Overfitting zamanı model təlim məlumatlarını həddindən artıq yaxşı öyrənir, lakin yeni və fərqli məlumatlar üzərində ümumiləşdirmə qabiliyyətini itirir. Süni intellekt əsaslı modellərin yüksək elastikliyi bu riski daha da artırır. Model performansının yalnız təlim və qiymətləndirmə datası üzərində ölçülməsi overfitting problemini gizlədə və modelin real mühitdə etibarsız işləməsinə səbəb ola bilər.

Bundan əlavə, məlumatların bias(qeyri-obyektivlik) və məlumatların qeyri-reprezentativliyi də model etibarlılığına ciddi təsir göstərir. Əgər analitik prosesdə istifadə olunan data real mühiti tam əks etdirmirsə və ya müəyyən qruplar üzrə qeyri-bərabər paylanmışdırsa, modelin verdiyi qərarlar sistemə səhvlərlə müşayiət olunur. Bu problem xüsusilə avtomatlaşdırılmış qərar qəbul etmə sistemlərində ciddi etik və hüquqi nəticələr yarada bilər.

Performans və etibarlılıq əsasındakı ziddiyət. Süni intellekt dəstəkli data analitika sistemlərində ən çox rast gəlinən yanlış yanaşmalardan biri model performansının etibarlılıqla eyniləşdirilməsidir. Yüksək dəqiqlik, aşağı xəta və ya digər performans metrikləri modelin real mühitdə etibarlı işləyəcəyini avtomatik olaraq təmin etmir. Əksinə, bəzi hallarda bu göstəricilər analitik prosesdə mövcud olan metodoloji problemlərin üstünü örtə bilər.

Performans göstəriciləri adətən müəyyən dataset üzərində ölçülür və bu dataset real mühitdə qarşılaşılacaq bütün ssenariləri əhatə etmir. Süni intellekt modelləri isə məlumat mühitindəki kiçik dəyişikliklərə qarşı həssas ola bilər. Bu səbəbdən performansı yüksək olan model fərqli kontekstlərdə qeyri-sabit davranış nümayiş etdirə bilər. Bu vəziyyət modelin ümumiləşdirmə qabiliyyətinin zəif olduğunu göstərir.

Etibarlı analitik sistemlər üçün əsas məqsəd yalnız maksimal performans əldə etmək deyil, eyni zamanda modelin müxtəlif mühitlərdə stabil və proqnozlaşdırıla bilən nəticələr verməsini təmin etməkdir. Bu baxımdan performans və etibarlılıq arasında balansın qorunması analitik prosesin əsas prioritetlərindən biri hesab olunur.

Model etibarlılığının qiymətləndirilməsi və ölçülməsi. Model etibarlılığının qiymətləndirilməsi klassik performans metriklərindən fərqli yanaşma tələb edir. Bu qiymətləndirmə yalnız bir test datası üzərində aparılmamalı, modelin müxtəlif ssenarilərdə və fərqli məlumat paylanmalarında davranışı nəzərə alınmalıdır. Modelin zaman üzrə stabilliyi, yeni məlumatlara uyğunlaşma qabiliyyəti və nəticələrin ardıcılığı etibarlılığın əsas göstəricilərindən biridir.

Bu məqsədlə **kross-validasiya, stress-testlər** və **ssenari əsaslı qiymətləndirmə** yanaşmalarından istifadə olunur. Modelin fərqli alt qruplar üzrə performansının təhlili də etibarlılığın qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Əgər model müəyyən qruplar üzrə sistemə səhvlər nümayiş etdirsə, bu hal etibarlılığın zəif olduğuna işarə edir.

Bundan əlavə, modelin izah edilə bilmə səviyyəsi də etibarlılığın qiymətləndirilməsində mühüm göstəricidir. Qərar mexanizmi izah edilə bilməyən modellər yüksək performans göstərsə belə, analitik baxımdan riskli hesab olunur. Bu səbəbdən izah edilə bilən süni intellekt yanaşmaları model etibarlılığının artırılmasında mühüm vasitə kimi çıxış edir.

Etik və strateji aspektlər. Süni intellekt dəstəkli data analitika sistemlərində model etibarlılığı yalnız texniki məsələ deyil, eyni zamanda etik və strateji məsuliyyət daşıyır. Etibarsız modellər əsasında qəbul edilən qərarlar təşkilatlar üçün maliyyə itkilərinə, reputasiya zədələnməsinə və hüquqi risklərə səbəb ola bilər. Xüsusilə insanlara birbaşa təsir edən qərar mexanizmlərində bu risklər daha da aktuallaşır.

Etik baxımdan modelin şəffaflığı, ədalətliliyi və məsuliyyətli istifadəsi əsas prioritetlərdəndir. Bias və diskriminasiya yaradan modellər yüksək texniki performansla malik olsa belə, etik baxımdan qəbul edilməz hesab olunur. Bu səbəbdən etibarlılıq anlayışı etik prinsiplərlə birgə qiymətləndirilməlidir.

Strateji baxımdan isə etibarlı analitik modellər təşkilatların uzunmüddətli qərar qəbul etmə strategiyalarının əsasını təşkil edir. Etibarsız modellərə əsaslanan strategiyalar qısa müddətli üstünlüklər yaratsa da, uzunmüddətli perspektivdə ciddi risklər formalaşdırır.

Nəticə. Aparılan təhlillər göstərir ki, süni intellekt dəstəkli data analitika sistemlərində model etibarlılığı müasir analitik proseslərin ən kritik komponentlərindən biridir. Yüksək performans göstəriciləri modelin real mühitdə etibarlı işləyəcəyinə zəmanət vermir və metodoloji risklər nəzərə alınmadıqda analitik nəticələr yanıltıcı ola bilər. Data leakage, overfitting və bias kimi problemlər model etibarlılığını zəiflədən əsas amillər kimi çıxış edir.

Bu baxımdan model etibarlılığının təmin olunması yalnız texniki optimallaşdırma ilə deyil, analitik prosesin bütöv şəkildə metodoloji və etik nəzarət altında saxlanması ilə mümkündür. Etibarlı süni intellekt əsaslı analitik sistemlərin qurulması müasir təşkilatlar üçün strateji üstünlük yaratmaqla yanaşı, qərar qəbul etmə proseslərinin keyfiyyətini də əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bishop, C.M. (2006). *Pattern Recognition and Machine Learning*. Springer.
2. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*. MIT Press.
3. Hastie, T., Tibshirani, R., & Friedman, J. (2017). *The Elements of Statistical Learning* (2nd ed.). Springer.
4. Géron, A. (2019). *Hands-On Machine Learning with Scikit-Learn, Keras, and TensorFlow*. O'Reilly Media.
5. Kuhn, M., & Johnson, K. (2013). *Applied Predictive Modeling*. Springer.
6. Ribeiro, M.T., Singh, S., & Guestrin, C. (2016). "Why Should I Trust You?" Explaining the Predictions of Any Classifier. *Proceedings of the ACM SIGKDD Conference*, 1135–1144.
7. Molnar, C. (2022). *Interpretable Machine Learning* (2nd ed.). Leanpub.
8. Sculley, D., et al. (2015). Hidden Technical Debt in Machine Learning Systems. *Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS)*, 2503–2511.

MODEL RELIABILITY ISSUES IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED DATA ANALYSIS SYSTEMS

**Amiraslanov B.Q., İbrahimova N.E., Rasulov R.Z., Bayramova İ.S.,
Kamalova G.S., İbrahimova P.A.
Sumgayit State University, Azerbaijan**

ABSTRACT

This study examines the reliability challenges of artificial intelligence-driven data analytics systems. The research focuses on methodological risks that affect the behavior of analytical models in real-world environments and evaluates their impact on decision-making processes. Particular attention is given to data quality, generalization capability, and misleading performance improvements caused by methodological shortcomings. The findings suggest that model reliability should be considered a core quality criterion in the practical deployment of AI-based data analytics systems.

Key words: *Artificial intelligence, data analysis, model, performance, model reliability, information systems.*

ПРОБЛЕМЫ НАДЕЖНОСТИ МОДЕЛИ В СИСТЕМАХ АНАЛИЗА ДАННЫХ, ПОДДЕРЖИВАЕМЫХ ИСКУССТВЕННЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ

**Амирасланов Б.Г., Ибрагимова Н.Е., Расулов Р.З., Байрамова И.С.,
Камалова Г.С., Ибрагимова П.А.
Сумгаитский государственный университет, Азербайджан**

РЕЗЮМЕ

В данном исследовании рассматриваются проблемы надежности моделей в системах аналитики данных, основанных на технологиях искусственного интеллекта. В рамках работы анализируются методологические риски, влияющие на поведение аналитических моделей в реальных условиях эксплуатации, а также их воздействие на процессы принятия решений. Особое внимание уделяется качеству данных, способности моделей к обобщению и искаженному росту показателей эффективности, возникающему вследствие методологических недостатков. Полученные результаты свидетельствуют о том, что надежность моделей должна рассматриваться как один из ключевых критериев качества при практическом внедрении систем аналитики данных на основе искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, анализ данных, модель, производительность, надежность модели, информационные системы.*

Redaksiyaya daxilolma: 27.05.2026

Çapa qəbul olunma: 30.06.2026

